

Karsai Krisztina

Az alapelvek rendszere az európai büntetőjogban c. akadémiai doktori értekezés nyilvános vitája

expoé

2017. június 7. 10.30 – MTA Felolvasóterem

1. Az európai integrációban az elmúlt húsz évben a legdinamikusabban fejlődő politika a legtágabb értelemben vett igazságügyi együttműködés témaköre volt, ezen belül mind a polgári ügyekben, mind a büntetőügyekben való együttműködés („európai büntetőjogi integráció” vagy „európai büntetőjog”) körében olyan újszerű, „forradalmi” jogintézmények születtek, amelyek messze meghaladták a jogászok, s különösen a büntetőjogászok elképzeléseit. Ez az evolúció azonban a kezdetekben nem büntetőjogi kodifikációs – értsd uniós büntetőjogi kodifikációs – mesterterv alapján haladt, építőkövei uniós integrációs célokat szolgálnak elsődlegesen. A tagállamok által közösen deklarált és képviselt európai vagy éppen uniós értékek minél szélesebb körű védelme, a makroszintű – először – gazdasági, majd ezt kiegészítve és magasabb szintre emelve társadalomépítő célkitűzések (személyek szabad mozgása, szabad és biztonságos Európa, jog érvényesülése határok nélkül) jogi megvalósítása körében felmerült olyan következményeket tekinthetünk ezen építőköveknek, amelyek a büntetőjogi szabályozórendszerekre is szükségképpen kihatással vannak.

Ennek a fejlődésnek az elemzése, rendszerbe foglalása és várható tendenciák felrajzolása a jogtudomány feladata. Különösen annak fényében is, hogy ebben a fejlődésben a büntető jogtudomány analízáló funkciója mellett igen markánsan jogfejlődés-alakító tényező is, az európai szintéren ebbéli jelentősége messze meghaladja a nemzetállami jogtudomány befolyásolási képességét büntetőjog-fejlesztési kérdésekben. Magyarul: számos mérföldkő jogintézmény koncepciója, ami az uniós büntetőjog részévé vált, egyetemi tudományos műhelyekben, „jogtudósok” laborjában született (kölsönös bizalom, kölsönös elismerés, európai egységes jogi térség, Európai Ügyészség stb.).

2. A jogi gondolkodást – a kontinentális jogcsaládokban – hagyományosan jellemzi a büntetőjogról mint „valami eltérőről” való vélekedés, elsősorban a zárt és koherens dogmatikai rendszer, a sajátos alapelvi struktúra, a felelősségrevonást övező nyílt állami kényszer, nyilván a büntetőjogi szabályozás tárgyát képező életbeli jelenségek extraordinaritása, valamint értelemszerűen a bűnt körbevevő vastag társadalomerkölcsi héj miatt. Mindezekkel szoros összefüggésben a társadalom (ország) büntetőjogi alrendszerének nemzeti mivolta és ekként főszabályszerinti érinthetlensége is a paradigma része, valamint az, hogy a büntetőjogi berendezkedés lényegében állami belügy, „magánügy”.

Ebben az alaphelyzetben is léteznek azonban olyan tényezők, amelyek a jogi szükségszerűség okán befolyásolják az egyébként „kifelé” zárt rendszer működését, azaz meghatározzák az állami belső büntetőjog nemzetközi kapcsolódásait. Négy ilyen tényezőt, vagyis csatornát lehet azonosítani.

Egyfelől a büntetőjog szükségszerű nemzetközi kapcsolódásait a nemzetközi bűnügyi együttműködés joga (kiadatás, bizonyítékok cseréje stb.) foglalta hagyományosan keretek közé, amelynek jellemzője az, hogy tipikusan államok közötti nemzetközi szerződésen alapul (először bilaterális, majd multilaterális egyezményekkel is támogatva), a döntéshozatal – még ha van is jogi-szakmai előkészítés – miniszteriális politikai/diplomáciai, az együttműködés előfeltétele a kettős büntetendőség. A részletes alámerülés nélkül is már e három főjellemző is kirajzolja azt, hogy az államon kívülről érkező esetleges egyéb kérdések, amelyet a büntetőjogi szabályozáson/büntető igazságszolgáltatás rendszerén keresztül lehetne vagy kell megoldani, csakis a politikai/diplomáciai szűrőn keresztül érhetnek el ehhez a társadalmi alrendszerhez.

Másrészről meg kell említeni a nemzetközi jogon alapuló egyéni büntetőjogi felelősség kérdéskörét és a nemzetközi büntetőbíróságot (1999): a nemzeti szintű büntetőjogi szabályozórendszer működésképtelensége (és más nemzeti jogi és politikai problémák) esetén merülhet fel az egyén nemzetközi bíróság előtti felelősségrevonása – nyilván a legsúlyosabb háborús és emberiség elleni bűncselekmények, népirtás esetén.

A harmadik csatorna a – hazánkban – ratifikációköteles, valamely bűncselekmények elleni fellépést szorgalmazó nemzetközi egyezmények befolyási övezete, a negyedik pedig az emberi jogvédelem állami büntetőjogi rendszereket korlátozó és befolyásoló globális és európai keretrendszere.

3. Megállapítható, hogy az Európai Unió mindegyik jogfejlesztési csatornában önálló entitásként vált meghatározó szereplővé és ekként a tagállamok zárt belső büntetőjogi rendszereit markánsan uniós (értsd = több tagállami; tagállamok közötti; európai) érdekek és jogi mechanizmusok mentén alakítja. A doktori műben nem foglalkozom a fenti fejlődési irányok általános nemzetközi közjogi elemzésével, hanem kifejezetten uniós jogi megközelítést alkalmazok. Kimutatható, hogy – az előbb említett négy csatorna szerinti osztályozást figyelembe véve – a szoros értelemben vett bűnügyi együttműködés témakörében új alapelvek jelentek meg, amelyek merőben más joghelyzetet alapoztak meg és más dimenzióba emelik a tagállamok segítségnyújtását egymás büntetőhatalmának gyakorlásához. Megállapítható, hogy az egyén büntetőjogi felelősségének meghatározását lehetővé tevő büntetőhatalom átruházásának kérdésköre fajsúlyossá válik ebben a jogi keretrendszerben, elemezhető továbbá az egyes bűncselekményi tényállásokra vonatkozó jogközelítés és/vagy jogegységesítés európai uniós erőfeszítései és az Unió jogvédelmi rendszerének fokozatos kiépítése és a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó alapjogok uniós jogon belüli kikristályosítása is. Ezek mind olyan tényezők, amelyek a zárt, belső tagállami büntetőjogi keretrendszereket alapvetően befolyásolják, bizonyos esetekben meghatározzák, így ekként nem belső eredetű szabályozási megoldásokat idéznek elő minden tagállamban. E fragmentáris jogi kölcsönhatások – az uniós jogi keretrendszer újszerűségéből és általában véve is az Unió működési modelljéből fakadóan lassan valamifajta egésszé alakulnak. Ezt lehet uniós büntetőpolitikának tekinteni – ami, ahogy említettem, eredetileg ugyan nélkülözte a rendszerszintű tervezést – és ami ma már a tagállami büntetőjogból ismert rendszertan teljes spektrumára kiterjeszti jogi befolyási övezetét.

Ez azért lényeges, mert bármilyen célspecifikus és fragmentáris is ez a fejlődés eredményeit tekintve, minden új jogintézmény, minden új megoldás végső soron mégiscsak ugyanarra az életbeli jogviszonyra vonatkozik: az egyén, az individuum büntetőjogi felelősségét és a „megbűnhődést” érinti. Ekként nem különbözik a hagyományos (nemzeti) büntetőjog központi koncepciójától és a társadalmi főfeladatától sem.

Emiatt van alapvető jelentősége annak, hogy az Európai Unió különböző jogalapokból és szabályozási szükségletekből kinövő, büntetőjogot alakító jogi értelemben is változatos tevékenységét a jogtudomány analitikus munkával

feltárja, lehetőség szerint rendszerbe foglalja és dogmatizálja, valamint a jövőre nézve megoldási javaslatokat kínáljon, éppen azért, hogy az individuális büntetőjogi felelősség nemzetállami szinten ismert és érvényesített koncepciója a szupranacionális szintén is helyt foghasson – amíg eltérő koncepció nem születik.

4. Az Európai Unió büntetőjogot érintő jogfejlődésének rendszerbe foglalását tehát a főkérdések megválaszolásával kell kezdeni.

Az egyik ilyen főkérdés a *ius puniendire*, a büntetőhatalomra vonatkozik, hogy ti. az Európai Unió mint tagállamoktól elkülönülő szupranacionális entitás rendelkezik-e *ius puniendivel*. A klasszikus és hagyományos felfogás szerint az állami szuverenitás magjában fészkel a *ius puniendi* (a büntetés és a megbüntetés joga), annak nemzeti alkotmányos rögzítése, valamint az állam kizárólagos kompetenciájaként történő kezelése elengedhetetlen – ez jellemzi a modern jogállami büntetőjogokat. A *ius puniendi* mint büntetőjogi kompetencia-kijelölő paradigma (kontinentális jogrendszerekben) alapvetően a tagállami szuverenitásból fakad, azt fejezi ki, hogy az állam jogosult „büntetni”.

A belső jog viszonylatában a *ius puniendi* alábbi hatalmi rétegeit lehet tehát elméleti szinten megkülönböztetni:

- értékválasztási hatalom/kompetencia: a társadalmi közegben fennálló értékek és érdekek közül való azon választás joga, hogy mi legyen büntetőjogi védelemmel ellátva;
- eszközválasztási hatalom/kompetencia: a jogrenden belül a büntetőjogi eszközök alkalmazásának (és nem más jogágbeli eszköz) a joga a fenti értékek védelmére;
- definíciós hatalom/kompetencia: a bűncselekmény mint jogi definíció konstituálásának a jogát jelenti, annak a határnak a meghúzását, ami a büntetendő és nem büntetendő magatartás között húzódik, valamint a büntetendőség előfeltételeinek meghatározása; valamint a büntetések definiálásának a joga (milyen típusú büntetést ismer el a jogrend);
- a büntetőjogi szigor hatalma: ez a büntetési mérték meghatározásának jogát jelenti: az elméletileg korlátlan büntetés alkalmazási határainak lefektetése;
- a büntetőjogi felelősség megállapításának a joga;
- a büntetések végrehajtásának joga.

A társadalom jogrendjének büntetőjogi alrendszere abból az origóból indul ki, hogy az állam a közhatalma révén *ius puniendivel* is rendelkezik. A büntetőjogi

alrendszer legalapvetőbb ismérveit és jogintézményeit az alkotmány tartalmazza, amely egyben az állami büntetőhatalom korlátja is. Korlátot képez a büntetőjog kialakítása és végrehajtása során is. Az alkotmányos keretek közé szorított ius puniendi a jogállam szerves része, s ugyan egyes konkrét korlátai jelentősen eltérhetnek az egyes országokban, léteznek olyan közös értékek (alapelvek), amelyek hasonló tartalommal jelentkeznek az országok nemzeti büntetőjogi rendszereiben. Az európai országok jogelvek által vezérelt büntetőjogi struktúrái hasonlítanak egymáshoz, köszönhetően a közös alkotmányos hagyományoknak és az emberi jogok védelmére irányuló „egységesített” fejlesztésnek (EJEB).

A doktori műben bemutatom azt a folyamatot, amelyben a ius puniendi utáni „vadászat” érhető tetten az uniós szintéren. Ennek során azokat a jogi manővereket elemzem, amelyek vagy az elméleti vitákban vagy a közösségi jog gyakorlatában (bíróági döntések) jelentek meg és a ius puniendi közösségi szintű elismerését célozták: szektorális irányelvek szankcióra kötelező normái; a Bizottság szankciós hatalmának kifejlődése; a lojalitási alapelvből fakadó ius puniendi; az önálló közösségi vagy uniós érdekek védelmének tagállamoktól független érdeke és így önálló, sui generis ius puniendi megalapozása.

Bizonyítom ennek során, hogy a korábbi kísérletek egyértelmű eredményre nem vezettek, illetve kimutatom, hogy a ma hatályos joghelyzetben viszont már létezik egyértelműen átruházott büntetőjogi hatáskör. Ez azonban továbbra sem generális kompetencia-transzfert, hanem részleges, azaz valamely fenti aspektust érintő átruházást jelent.

5. A ius puniendi uniós szintű elismerésével összefüggésben azt is meg kell vizsgálni, hogy milyen korlátai vannak a részleges büntetőhatalomnak. E kérdéskörben a büntetőhatalom részlegessége persze önmagában is egyfajta korlát, de ezen túlmenően az átruházott hatalom gyakorlásának konkrét korlátait illetően kell a kérdést feltenni. Míg a tagállami büntetőjogban a ius puniendi különböző aspektusainak korlátai nemzetközi szerződésekből, a társadalmi szokásokból, a nemzetközi emberi jogvédelem vívmányaiból és az adott alkotmányos rend által definiált alapelvek / alapjogi rendelkezésekből fakadnak, az uniós ius puniendi közvetlen korlátját elsősorban az uniós jogban kell keresni (szubszidiaritás). Ennek vizsgálatára sor kerül a doktori műben is. A fő fókusz azonban az adja, hogy a ius puniendi a kereteit kijelölő, annak gyakorlását korlátok közé szorító alapelvek szabályokon keresztül realizálódik, emiatt

vizsgálódásom középpontjába a büntetőjog alapelveit állítottam és rendszerbe foglaltam azokat a jogi elveket, amelyek az európai büntetőjog alapvi bázisát adják.

A tagállami környezetben hagyományosan és rendszerszerűen a büntetőjogi alapelvek tartalmazzák az állami büntetőhatalom korlátait, az individuum irányában történő hatalomgyakorlás körében a jogalkotót és a jogalkalmazót egyaránt vagy éppen külön-külön kötő alapelvek említendők.

Emiatt az alapvi rendszer felállítása során foglalkoztam a klasszikus büntetőjogi elvek helyével és jelentésével ebben a keretrendszerben. Vizsgáltam továbbá az uniós jog elveinek szerepét és jelentőségét a büntetőjogi jogfejlesztésben. Valamint megállapítottam és analizáltam az európai büntetőjog – újonnan létrejött – sui generis alapelveit.

6. A vizsgálat alapján egyfelől kimondható, hogy az európai büntetőjog sui generis alapelvei bizonyos szempontból eltérnek a klasszikus anyagi jogi alapelvektől. Feladatuk nem elsősorban az, hogy a ius puniendi gyakorlását, illetve a büntetőjog alkalmazását korlátozzák (és az egyén szabadságát biztosítsák), hanem az, hogy az Unió célkitűzéseit a büntetőjogi integráció területén megalapozzák és olyan elméleti keretekbe ágyazzák, amelyek megfelelnek az integrációs filozófiának, de a tagállami büntető igazságszolgáltatás rendszerszintű sajátosságait is magukon hordozzák. Emiatt az európai büntetőjog sui generis alapelvei nem tartoznak tisztán a belső jogban ismert anyagi jogi vagy eljárásjogi kategóriákba, mert a szoros értelemben vett belső büntetőjogi szabályozási körön kívül helyezkednek el, az európai büntetőjog kereteit szabják meg, amelyek aztán a tagállami büntetőjogra közvetett hatást fognak gyakorolni. Ezen belül azonban mind az anyagi, mind az eljárási büntetőjogra is.

Az európai büntetőjog sui generis elvei tehát elsődlegesen jogi eszközül szolgálnak arra, hogy a tagállami büntetőjogi rendszerek közötti átjárhatóság – azaz az integráció – kialakuljon és rendszerszinten működjön, azaz bűnüldözési érdekeket szolgálnak, a transznacionális bűncselekmények és a bűnözői mobilitás elleni hatékony bűnüldözési és igazságszolgáltatási összefogás jogi keretrendszerét alapozzák meg.

Két fő csoportját lehet megkülönböztetni az európai büntetőjog sui generis alapelveinek, így a rendszeralkotó (strukturális) alapelveket és működési (funkcionális) alapelveket.

A rendszeralkotó vagy strukturális alapelvek elvi jelentőségű tételek, amelyek meghatározzák (előrejelzik) a lépésenkénti integráció által e területen megvalósítandó attribútumokat, amelyek a (létrejövő) jogterületet jellemzik, és amelyeknek a szubszidiaritáson és az arányosságon (valamint az uniós jog általános elvein) kívül érvényesülniük kell. Ez azt is jelenti, hogy ezen alapelvek kialakítása az uniós tagállamok mindegyikének érdekében állt és ezek érvényesítése közös európai kompromisszumon alapul. Mindezekből persze az is következik, hogy e sui generis alapelveknek van politikai tartalma (nem pártpolitikai, de európai közpolitikai mindenképpen), ez azonban nem újszerű jelenség, általában véve is jellemző, hogy a rendszeralkotó jogelvek, így a büntetőjogiak is első megjelenésükben politikai kívánalmak voltak, amelyeket aztán világos jogi követelményekké transzformált a jogfejlődés, így mára már levetkőzték e tulajdonságukat. Ezt mutatják egyébként a klasszikus büntetőjogi alapelvek is európai fejlődéstörténetükben, és hasonló fejlődésnek lehetünk tanúi az európai sui generis büntetőjogi alapelvek esetében is. A rendszeralkotó (strukturális) alapelveknek az európai territorialitás elvét, az arányosság elvét, a koherencia elvét, a kölcsönös bizalom elvét, és a kölcsönös elismerés elvét tekintem. Működési (funkcionális) alapelv pedig a locus/forum regit actum elvpár. Vegyes természetűnek tekintem az asszimiláció elvét.

7. Az individuum védelmét a korlátozott uniós büntetőhatalommal szemben a tagállami büntetőjogi alapelvek szupranacionális szintű tartalommal való elismerése és az európai jogi alapelvek büntetőjogi tartalommal való megtöltése szolgálja.

Emiatt a korábban vázolt sui generis elveken túlmenően azt is megvizsgáltam tehát, hogy a nemzeti büntetőjogi alapelvek (elsődlegesen a magyar tudományos gondolkodás által elismerteket alapul véve, így a törvényesség elvét, a bűnösségen alapuló felelősség elvét, az ultima ratio alapelvet, valamint a kétszeres értékelés vagyis ne bis in idem elvet) mennyiben változnak meg tartalmukat illetően az európai (szupranacionális) jogi fejlődés és a szükségképpen kölcsönhatás eredményeképpen. A vizsgálódás harmadik fókusza pedig az európai jogi alapelvek (az uniós jogrend általános jogelveinek) azon szempontú vizsgálata, hogy ezek fokozatos kiépülésük során hogyan reflektáltak az először csak megjelenő, majd igen erőteljes lendületet vevő uniós büntetőjogi folyamatokra.

8. Mindezen vizsgálat során azt is megállapítottam, hogy a törvényesség elvének korlátozó hatása szintet fog lépni, azaz nem a tagállami törvényesség elve fogja korlátok közé szorítani az uniós büntetőhatalmat, hanem ennek uniós szintű jogi leképeződése. Kimutattam, hogy a bűnösségen alapuló felelősség elve – a tagállami elfogadottsághoz képest – erőteljesebb az uniós jogi keretrendszer tekintve, aminek az lesz/lehet a következménye, hogy az objektív alapú felelősségi formák nem nyernek koncepcionális elfogadást az uniós büntetőhatalom gyakorlása körében. Bizonyítottam, hogy az ultima ratio alapelv felhívása az európai büntetőjog körében legfeljebb tetszetős érvelési eszköz, azonban tartalmi magja – szemben a tagállami felfogásokkal – nem azonosítható, vagy legalábbis nem büntetőjog-releváns. A kétszeres eljárás tilalmával kapcsolatosan pedig kimutattam, hogy a transznacionális érvényességének elismerése (ami a schengeni végrehajtási egyezményrel történt meg) alapvető fordulatot hozott a más tagállamból származó ítéletek belső joghatásainak elismerésében, és azt is, hogy jogfejlesztő hatással van az országok közötti joghatósági konfliktusok feloldási keretrendszerére is.

9. A jelen 20 perces összefoglalóm lényegében a kutatási kérdések és szükséglet megfogalmazását, a tézisek rendszerbe helyezését és azok főbb elemeit tartalmazta, értelem- és szükségszerűen csakis áttekintő jelleggel.

Köszönöm a lehetőséget.

És az azóta eltelt időben

A kölcsönös bizalom elve több alkotmánybíróságon (spanyol, német) is napirendre került, valamint az EUB is kibocsátott több olyan döntést, amely kifejezetten ezzel az elvvel, ennek doktrinális szerepével foglalkozik. Elsősorban a távollétes eljárások emberi jogvédelmi vonatkozásai és az ezzel kapcsolatos kritikák, valamint az európai elfogatóparancs teljesítésével kapcsolatos, a rossz fogvatartási körülmények miatti kifogások merültek fel, amelyek az elv gyengítését is eredményezhetik, bár az EUB inkább az ésszerű kivételek megteremtésének útját választotta. Aranyosi / Calderau – rendszerszerű hiányosságok

Az alapelvek és a jogi normák közötti jogelméleti megkülönböztetést a büntetőjogi irodalom és elfogás nem érvényesíti. A jogszabályi keretek között megjelenő alapelv nem veszti el alapelv jellegét a normatív szabályozás okán. A büntetőjogi alapelvek itt nem elsősorban a jogelméleti norma és elv szerinti megkülönböztetésben értendők, hanem a büntetőjog társadalmi alrendszerének

és annak működésének elvi-filozófiai megalapozó tételei, amelyek akár jogi norma formájában is megfogalmazásra kerülhetnek.

Lásd ennek uniós dilemmájáról Conway (2010), illetve általában például Jareborg (2007) és Dworkin.

Ronald Dworkin's distinction between a principle and a rule of law confirms this assertion. According to Dworkin:

‘(...) the difference between legal principles and legal rules is a logical distinction. Both sets of standards point to particular decisions about legal obligation in particular circumstances but they differ in the character of the direction they give. Rules are applicable in an all-or-nothing fashion. If the facts a rule stipulates are given, then either the rule is valid, in which case the answer it supplies must be accepted or is not, in which case it contributes nothing to the decision.’²⁴

Ezzel szemben például az alkotmányban az alapelvek kérdésköre nem fogható fel így, sőt. Sólyom László az alkotmányos elvek hierarchiájával kapcsolatosan (akadémiai székfoglaló beszéd, 2013) világosan kimondja, hogy a magyar Alkotmánybíróság értelmezés útján az alapjogokat hierarchikus rendbe állította, mindegyiket ellátta a korlátozhatósági módszertannal, illetve meghatározta az abszolút jogokat. Ilyenné tette a büntetőjogi alapelveket és garanciákat, ezekkel szemben nem enged más jog vagy érdek mérlegelését. (Ezt a mérlegelést az alkotmányozó végezte el, aminek eredménye az alkotmányban szereplés.) Az ártatlanság vélelme vagy érvényesül vagy nem, fogalmilag sem tehető fel, hogy más érdekek miatt csak részben. A törvényesség elvének visszaható hatály tilalomra vonatkozó eleme is ilyen.